

БЕЗПЕКОВА ПОЛІТИКА ІНДІЇ ЩОДО ВИКЛИКІВ З БОКУ КИТАЮ: ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ

У статті показані чинники, які впливають на формування політики безпеки Індії з урахуванням значення Китаю. Підкреслено значення зміни напрямів безпекової політики Індії протягом останніх десяти років. Виділено чинник трансформації військової доктрини країни. Проаналізовано значення пакистанської проблеми в контексті пожевлення відносин Китаю з Пакистаном. Показано взаємозалежність економічного поступу Китаю та збільшення загроз безпекового характеру для Індії.

Ключові слова: політика безпеки, Індія, Китай, проблема Пакистану, транспортні коридори, військові реформи.

Клименко Е.А. Политика безопасности Индии относительно вызовов Китая: факторы формирования.

В статье отображены факторы, которые влияют на формирование политики безопасности Индии с учетом значимости Китая. Подчеркнуто изменение значения направлений политики безопасности Индии на протяжении последних десяти лет. Выделен фактор трансформации военной доктрины страны. Проанализировано значение пакистанской проблемы в контексте улучшения взаимоотношений Китая и Пакистана. Показана взаимозависимость экономического роста Китая и увеличения проблем безопасности для Индии.

Ключевые слова: политика безопасности, Индия, Китай, проблема Пакистана, транспортные коридоры, военные реформы.

Klymenko O. India's Security Policy Regarding China's Challenges: the factors of formation.

The article shows the factors that influence the formation of the security policy of India given the factor of China. The change of value of directions of security policy of India during the last ten years is underlined. The factor of transformation of military doctrine of country is distinguished. The value of the Pakistan problem is analysed in the context of improvement of mutual relations of China and Pakistan.

Interdependence of the economy growing of China and increase of problems of security for India is shown.

Keywords: *security policy, India, China, the problem of Pakistan, transport corridors, military reforms.*

Розвиток взаємин між двома державами - Індією та Китаєм набуває значимість з огляду на зміни в системі міжнародних відносин в контексті посилення чинника багатополярності. Виклики національній безпеці Індії полягають у зміні зростаючої ролі азійських країн та регіональних об'єднань на противагу усталеному впливу західних держав у регіоні і світі, також вони пов'язані з комплексом проблем, притаманних явищу глобалізації як такої.

Безпекова політика однієї з провідних азійських держав визначається впливом геополітичного чинника, відображає специфіку її історичного розвитку, обумовлюється потенціалом економічного зростання, сучасним станом зовнішньої та внутрішньої політики.

Тенденції, пов'язані з феноменом «азійського століття», стрімким економічним розвитком, зрештою, з активізацією політики безпеки країн Азії є предметом дослідження вітчизняних та зарубіжних науковців. В цьому сенсі проблематика безпекової політики Індії достатньо висвітлена в експертному та науковому середовищі. Водночас невпинне посилення позицій КНР у світі висуває необхідність дослідження комплексу викликів, пов'язаних з цією політичною потугою та можливостей взаємодії двох країн у світовій політиці.

Індія - одна з провідних держав Південної Азії відома історично закладеними протиріччями з Пакистаном, а відтак, традиційно у безпековому плані розглядається як держава з «пакистанською проблемою». В цьому контексті вона розглядається зокрема у монографії та статтях А. Ахмеда [1],[2], дослідженнях індійських фахівців з ядерної проблематики М. Сетхі [3], Б. Прафула і П. Ачіна [4]. Серед вітчизняних дослідників подібна точка зору домінує у дослідженнях Самофалова В. [5], Горобця І. [6], Кобзаренка А.М. [7]. Водночас, значення Китаю в контексті впливу на формування безпекової політики Індії також знаходить відображення у наукових доробках вітчизняних та зарубіжних дослідників. Зокрема переважаючий вплив КНР на активізацію безпекової політики Індії відзначають вітчизняні дослідники О.А. Борділовська [8], Н.Г. Савчак [9], В.Н. Таран. Доктор філософських наук В.О. Кітченко розглядає складові теорії «китайської загрози» для країн Південної Азії, у тому числі й Індії [10, с.49]. У працях індійських авторів, присвячених економічній проблематиці взаємин двох країн К.Сантанама, К. Шріканта «Безпека в Азії та

Китай» наголошується на взаємозалежності економічного зростання держав та посилення чинника безпеки [11]. З урахуванням еволюції військової доктрини, тенденцій військово-політичного будівництва країни, проблеми безпеки Індії знаходять відображення на шпальтах видання «Стратегічний огляд Східної Азії», що видається Національним Інститутом оборонних досліджень у Японії. В контексті нашого дослідження заслуговує на увагу праця М. Ізуяма та М. Куріто, в якій безпека в Індійському океані розглядається крізь призму політики Індії з урахуванням «зростаючого впливу Китаю» [12].

Відтак метою дослідження є окреслення низки чинників, які впливають на формування політики безпеки Індії з огляду на посилення впливу Китаю у регіональному та світовому масштабах, а також визначення тенденцій у напрямках реалізації безпекової політики країни.

Нормативним відображенням концепції безпеки Індії вважаються декілька документів, серед яких головними є Ядерна доктрина (2003 р.), Військова доктрина (2004 р.) та Військово-морська доктрина Індії (2015 р.).

В них знайшли відображення ідеї про ненанесення першого ядерного удару, неможливість використання ядерної зброї проти неядерних держав, жорсткий контроль над експортом ядерних та ракетних матеріалів. Військова доктрина країни розроблялась з урахуванням сучасних методів подолання збройних конфліктів (нетривалі бойові дії та вплив міжнародного співтовариства на завершення конфлікту) [13] і спрямована насамперед для досягнення стратегічних переваг. Військово-морська доктрина Індії еволюціонувала у своєму змістовному наповненні відповідно до сучасних викликів, серед яких особливе значення мають питання військової активності Ірану, небезпека збройних конфліктів у країнах Східної Африки, нестабільність у Пакистані, вірогідність природних катаклізмів в районі Індійського океану. Відповідно до цього Індія розробляє стратегії участі у спільних, спеціальних, експедиційних заходах в регіоні Індійського океану.

Значення Китаю у безпековій політиці країни пов'язано передусім з його економічним зростанням та здебільшого із прихованими політичними амбіціями.

Як відомо з 2010 р. Китай став другою після США економікою світу за ВВП. Нині Китай є найбільшим торговельним партнером Індії. Разом з тим, відомо, що з 2013 р. темпи економічного зростання Китаю уповільнилися (з 7,8 % в 2012 р. до 6,9 % в 2015 р.). В Індії ж, навпаки, вони прискорилися (з 5,6 % в 2012 р. до 7,6 % в 2015 р.). З 2015 р. вперше з початку століття темпи зростання ВВП Індії перевищили показники Китаю [14]. Експерти вважають, що економічне зростання Індії буде продовжуватися, тоді як у Китаї збільшуватимуться тенденції

до його уповільнення [15]. Зрештою обидві країни залишатимуться провідними політичними й економічними гравцями регіонального рівня. Варто відзначити, що політичні амбіції Китаю обумовлені його успіхами в євразійській політиці, просуванням власних економічних інтересів в Африці й на Близькому Сході. Через впливову політичну позицію у світі він стає не тільки «чинником небезпеки» для Індії, він набуває рис потенційного супротивника. Об'єктивними передумовами цього є не тільки неврегульовані територіальні проблеми, підтримка КНР Пакистану, який, у свою чергу, виступає джерелом небезпеки з проникнення терористичних угруповань, посилення стратегічної присутності Китаю у країнах Південно-Східної Азії та в регіональних організаціях регіону (зокрема в АСЕАН та в інших форматах цього об'єднання), прискорена модернізація збройних сил КНР.

Традиційно, вважається, що проблеми Китаю в Індії пов'язані з прикордонними спорами, що супроводжують взаємини двох країн протягом другої половини 20 століття. Це насамперед китайсько-індійські прикордонні конфлікти 1962 р., 1967 р. та 1987 р. В 2005 р. прикордонна проблема частково була розв'язана. Китай визнав суверенітет Індії над Сіккімом, а Індія визнала Тибет «Тибетським автономним округом». Водночас нині все ще залишаються спірними території на півночі Кашміру та частина території штату Аруначал-Прадеш.

Не дивлячись на те, що протягом останніх років обидві країни найчастіше уникають прямого згадування факту «замороженого конфлікту» та не ініціюють зустрічей для його розв'язання, посилення військової складової КНР з 2012 р. [16] вздовж спірних територій призводить до того, що прикордонні неузгодженості набувають характеру показових збройних виступів. Своєрідна перевірка позицій країн досягається через «дипломатичні випробування». Так, на початку 2017 р. Далай-лама 14 відвідав з миротворчою місією штат Аруначал-Прадеш, про що було повідомлено у засобах масової інформації Індії [17]. У відповідь на це, Міністерство закордонних справ Китаю заявило, що візит Далай-лами зачіпає інтереси Китаю та значно погіршує відносини Китаю та Індії. З огляду на це китайська сторона закликала Індію застосувати практичні кроки для збереження взаємин двох країн [18]. Вибухово небезпечно виявилась також ситуація на спірних територіях індійсько-китайського кордону влітку 2017 р. В цей час аналітики стверджували про можливість виникнення збройного протистояння [19]. Тим не менш обидві країни виявили порозуміння з приводу безпеки збройного конфлікту і ситуація була врегульована. Характерно, що при цьому Індія та Китай укріплюють двосторонні відносини через проведення спільних

навчань прикордонників на випадок виникнення природних катастроф. З 2014 р. вони також мають постійну взаємодію у питаннях безпеки та боротьби з тероризмом. Зокрема, з 2010 р. проводять спільні антитерористичні навчання «Рука в руці».

Традиційно, як підкреслювалось вище, одним з головних викликів безпеці країни розглядається Пакистан. З ним у Індії склались складні взаємини одразу після набуття незалежності. Територіальні претензії, збройні сутички супроводжували розвиток відносин обох країн протягом існування біполярної системи міжнародних відносин. За існуючих протиріч, які останнім часом збільшились, ядерний потенціал обох країн викликає занепокоєння міжнародного співтовариства. Згідно доповіді, підготовленої у 2015 р. Фондом Карнегі та Центром Стимсона, Індія може поступатися кількістю боєголовок Пакистану, який, протягом найближчих п'яти – десяти років може збільшити свій ядерний потенціал до 350 боєголовок. Відсутність чіткого визначення застосування ядерної зброї у ядерній доктрині Пакистану призвела до того, що терористичні угруповання, прикриваючись ядерним статусом країни, здійснюють терористичні дії не тільки у Кашмірі, але й по всій Індії. Через небезпеку протистояння з «ядерним» Пакистаном Індія обмежує використання свого збройного потенціалу проти терористичних дій. Складність ситуації полягає ще й в тому, що КНР є постійним союзником Пакистану. Водночас протягом останніх двох – трьох років політика «стримування» набуває змін. Зростання збройних терористичних нападів на військові об'єкти в Кашмірі та в інших регіонах Індії, спонукало уряд до застосування більш жорстких заходів. Одним з прикладів є ситуація, що відбулася у лютому 2018 р., коли терористи здійснили напад на військовий табір у штаті Джамму та Кашмір, внаслідок чого загинуло шість індійських військових [20]. У свою чергу, з індійської сторони була застосована зброя: було зруйновано табір пакистанської армії з використанням ракетних установок, внаслідок чого загинули двадцять двоє пакистанських військових. Індія занепокоєна тим, що відповідні атаки досягають небезпечних пропорцій та мають тенденцію перерости у тривалий збройний конфлікт. Намагаючись дипломатично впливати на процес стримування тероризму, Індія піднімає питання вступу до «Комітету 1267» на терені ООН та «Групи ядерних постачальників» (ГЯП). Оскільки «Комітет 1267» покликаний спостерігати за дотриманням санкцій щодо ІДІЛ, «Аль-Каїди» та їхніх «дочірніх» організацій (які виступають також із терористичними діями на території Індії), для країни членство в ньому надає можливість впливати на ситуацію з тероризмом, що походить з Пакистану. Водночас, оскільки Пакистан є дружньою країною з Китаєм, останній стримано ставиться до членства Індії у

Комітеті. У випадку із «Групою ядерних постачальників» ситуація погіршується тим, що Індія, як відомо, у свій час не підписала Договір про нерозповсюдження ядерної зброї, а нині із збільшенням частки ядерної енергетики в енергосистемі країни та актуалізацією проблеми Пакистану, не може приєднатися до країн об'єднання через блокування її членства Китаєм. Як відзначають аналітики, стримана позиція Китаю в цьому питанні є досить аргументованою. Китай вважає, що потрібно випрацювати спільну позицію всіх країн - членів «ГЯП» щодо держав непідписантів ДНЯЗ, а після цього вирішувати питання з членством Індії в ньому. Відтак проблема Пакистану перетинається нині з інтересами Китаю, що гальмує використання Індією механізмів з нормалізації взаємин з ним.

Проблема Пакистану у взаєминах з Індією розглядається крізь призму впливу Китаю на цю країну, коли мова йдеться про економічне співробітництво. Так, будівництво китайсько-пакистанського економічного коридору (КПЕК) в межах проекту «Один пояс, один шлях» є предметом дипломатичних недомовленостей між країнами. Причина цього полягає в тому, що головною метою проекту є поєднання мережею шосейних доріг та залізниць пакистанського порту Гвадар (провінція Белуджистан) з китайським містом Кашгар (Сіньцзян-Уйгурський автономний регіон). Використання порту Гвадар на узбережжі Індійського океану забезпечить Китай найкоротшим шляхом до сировинних ресурсів Близького Сходу, а також китайських товарів – до Африки, Близького Сходу та Європи. Оскільки економічний коридор буде проходити по території штату Кашмір, очевидно, що Індія, яка історично претендує на ці території як на власні, всіляко блокує можливості використання КПЕК. Нині це знаходить відображення у відверто негативній позиції Індії щодо реалізації проекту «Один пояс, один шлях».

У спробах протистояти Китаю, посилити свої позиції на регіональному рівні, забезпечити реалізацію національних інтересів Індія також рухається у фарватері потенціалів та інтересів інших політичних акторів міжнародних відносин. Прикладом цього слугують проекти газопроводів та транспортних коридорів, реалізація яких допомагає підтримувати баланс безпеки країн. Таким є відомий проєкт ТАПІ (Туркменістан – Афганістан – Пакистан – Індія), закладений ще у 1990-ті рр. і у свій час названий «газопроводом-миротворцем», оскільки передбачалось, що він поєднає не тільки Афганістан із зовнішнім світом, але й поєднає Індію та Пакистан спільним енергетичним маршрутом. Нещодавно країни-учасники повернулись до перемовин щодо будівництва газопроводу. Стимулом для відновлення переговорів стала підтримка США будівництва ТАПІ. У 2015 р. Сполучені Штати виявили готовність забезпечити експлуатацію ТАПІ в

«мирних умовах». Очевидно, що реалізацією цього проекту США, зокрема, прагнуть послабити позиції Китаю як головного споживача енергоресурсів Центральної Азії, і в цьому контексті їх інтереси співпадають з інтересами Індії, яка прагне забезпечити себе від активної позиції Китаю в регіоні.

З 2016 р. після зняття санкцій з Ірану активізувалась позиція Індії з участі в іншому проєкті. На сьогодні Індія разом з Росією та Іраном намагаються реалізувати власний глобальний транспортний проєкт «Північ – Південь», який поєднає індійський порт Мумбаї з іранськими портами Бендер-Аббас, Чахбехар та з російським портом у Санкт-Петербурзі. За підрахунками аналітиків, із реалізацією цього проєкту Індія має змогу отримати перевагу перед європейським експортом Китаю у товарообігу обсягом до 10 млн т. на рік. Таким чином, вона має змогу укріпити свої економічні позиції на противагу зусиллям Китаю з проникнення на європейські ринки.

Оскільки політика безпеки передбачає у стратегічному сенсі зберігання та нарощування ресурсів та безпеки шляхів їх транспортування, що, у свою чергу, надає політичним акторам можливість підвищувати власний вплив у міжнародних відносинах, очевидно, що боротьба за безпеку шляхів транспортування енергоносіїв та товарів буде зростати.

З огляду на це, політична еліта Індії підкреслює необхідність підтримувати різномічне співробітництво з великими та впливовими державами для того, щоб не залишитися в ізоляції на світовій арені. Подібна позиція розкривається у праці індійського фахівця С. Падманабхана «Збройні сили Індії у 2020 р.» [21].

Спонукальним чинником для активізації зусиль у сфері безпеки Індії стали ініціативи масштабного характеру, започатковані КНР протягом останніх десяти років. Крім низки проєктів в межах ініціативи «Один пояс, один шлях», посилення військової складової у політиці Китаю через реалізацію доктрини «Шлях перлини» сприяло активізації зусиль Індії у військово-політичній сфері. Оскільки китайська військово-морська доктрина передбачає створення баз для флоту в місцях, які є життєво-важливими для морських комунікацій, по яких енергоресурси поступатимуть до Китаю з Перської затоки, очевидно, що з активізацією зусиль у цьому напрямку Китай стикатиметься з протидією з боку Індії. Своєрідним викликом для країни стало будівництво портів у Пакистані, Шрі-Ланці, Бангладеш, М'янмі. Відтак геополітичні ініціативи КНР, пов'язані з військово-політичною, економічною активністю вздовж кордонів Індії, а також в Індійському океані та у Південно-Китайському морі (де індійські інтереси зачіпаються не прямо) викликають занепокоєння політичних кіл Індії з огляду на стратегічний характер дій китайської сторони.

Деякі аналітики вважають, що саме уповільнення темпів росту Китаю стало своєрідним важелем для політичної еліти країни на користь розуміння того, що «капіталістичний лібералізм не краще підходить для боротьби із сучасними економічними та фінансовими труднощами, ніж командне державне регулювання» [22, с.25]. Очевидно, відповідна позиція обумовила комплексний характер військового реформування в КНР. Водночас започаткована в країні військова реформа [23], [24] наприкінці 2015 – на початку 2016 рр. лише додала складностей у взаєминах з Індією.

Важливо відзначити, що з початком реформи китайське керівництво вносить зміни у військове законодавство. Зокрема, приймається закон, за яким КНР дозволяється використання збройної сили за межами країни. Передували цьому рішенням, зокрема, й дії Японії, парламент якої у липні 2015 р. приймає законопроект, який дозволяє силам самооборони приймати участь у військових операціях за межами країни, обґрунтовуючи свої дії зростаючими загрозами з боку КНР та КНДР [25].

У свою чергу Індія активізує зусилля із співробітництва з Японією. В 2016 р. Індія вперше підписує угоду з Японією про співробітництво у сфері мирного атому. В 2017 р. вона вступає у дію. Внаслідок реалізації цієї угоди Індія отримує можливість реалізувати проєкти двох сучасних АЕС, отримувати паливо, обладнання, технології для виробництва ядерної енергії. Вона непрямо заручається підтримкою одного з суперників Китаю в регіоні.

Індійський океан є важливою для Індії територією. Близько 90% торгівлі країни припадає на морські перевезення. 70% нафти в країну поступає через Перську затоку. Значні надходження природного газу, вугілля йдуть з ПАР, Катару, Малайзії, Індонезії, Австралії. Південні маршрути дають можливість індійцям доступу до антарктичних дослідницьких баз. Очевидно, що країна зацікавлена у безпеці шляхів в Індійському океані. Суперництво Індії та Китаю на цій території розпочалось ще в 1990-ті рр. Проте аналітики схиляються до думки про те, що присутність КНР в Індійському океані не переслідує мету збільшення військової противаги Індії. Натомість індійці вважають, що створення китайцями баз технічного та військового призначення для безпеки транспортування енергоносіїв має більш далекоглядні цілі, які полягають у проникненні на регіональні ринки та закладення основ контролю над основними судноплавними маршрутами.

Військова небезпека з боку Китаю посилюється тим, що країна протягом тривалого часу збільшує кількість авіаносців ударної групи, що говорить про те, КНР змінила військово-морську стратегію з оборонної на стратегію контролю над

морським простором. Як стверджують аналітики, якщо ця тенденція збережеться до 2025 р. у КНР буде 9 авіаносців в Тихому та Індійському океанах – стільки ж, скільки у США на сьогодні по всьому світові [26, с.177]. Не маючи можливості нарощувати військово-морський потенціал подібно до Китаю, Індія робить кроки, які характеризують її як послідовного політичного актора, що відстоює національні інтереси на міжнародній арені. В межах укріплення обороноздатності країни Індія розвиває військово-морські бази на своїй території у портах Кочі, Карвар, Мумбаї, Візакхапатнам, а також на островній території Лакшадвіп та на Андаманських і Нікобарських островах, що має велике значення для морської безпеки і судноплавства країни.

Не витрачаючи на оборону стільки, скільки витрачає Китай та не маючи засобів розташовувати військові бази у небезпечній близькості до Китаю, Індія протягом останніх п'яти – шести років збільшує свій військово-морський потенціал. З 2013 р. вона наздогнала КНР за тонажем крейсерів-авіаносців, а за кількістю військових замовлень перегнала свого суперника. З 2000-х рр. Індія активно проводить спільні військові навчання з країнами АСЕАН. Країна приймає участь у багатосторонніх навчаннях з Францією, Росією, Великобританією [12, с.47].

В межах державної програми, ініційованої Н. Моді «Зроби в Індії», країна нарощує потенціал для створення військово-промислового комплексу на основі використання власної науково-технічної бази та національних виробничих потуг. За оцінками Міжнародного інституту стратегічних досліджень (Великобританія) Індія займає 6 місце серед 15 найбільших оборонних бюджетів країн світу. Водночас Китай займає 2 місце після Сполучених Штатів. Показово, що оборонний бюджет країни за 2017 – 2018 рр. на 5,6 % перевищить витрати на оборону 2016-2017 рр. і складатиме 40,6 млрд.дол. [27]. Хоча індійські аналітики стверджують, що процентне збільшення витрат буде нівельоване інфляцією, факт збільшення говорить на користь того, що попри несприятливі тенденції економічного світового розвитку країна не зупиняється у питаннях посилення військової складової національної безпеки. Відтак, особливістю безпекової політики останніх років є те, що Індія все частіше декларує готовність відстоювати національні інтереси, зокрема, й і з застосуванням збройних сил.

Узагальнюючи вищенаведене можна стверджувати, що протягом останнього десятиліття змінилося якісне навантаження тенденцій та напрямів безпекової політики Індії щодо викликів з боку Китаю. Воно знайшло відображення у трансформації концептуальних положень військової доктрини країни, а саме у тому, що поряд з положеннями незастосування першими ядерної

зброї, невикористання ядерної зброї проти неядерної держави, Індія найчастіше декларує можливість досягнення національних інтересів з використанням збройного потенціалу. Індійсько-пакистанський конфлікт, посилений проблемою тероризму, ускладнюється союзницькими взаєминами Пакистану та Китаю. За даних обставин Індія постає перед необхідністю використання багатостороннього механізму впливу на ситуацію з використанням платформ ООН та інших міжнародних організацій та об'єднань. З метою стабільного постачання енергоресурсів та безпеки шляхів їх транспортування, країна використовує можливості участі у проектах з країнами, які виказують домінування або супротив політиці просування Китаю на європейські або азійські ринки. Відмінністю останніх років є те, що кількість участі у проектах збільшується, натомість їх реалізація залежить від впливу тих чи інших політичних акторів, зацікавлених в життєздатності проектів.

Посилення позицій Китаю в Індійському океані та у Південно-Китайському морі в контексті переходу військово-морської стратегії КНР з оборонної на стратегію контролю над морським простором впливає на зміну позиції Індії в означеному регіоні через посилення взаємин з країнами регіону, а також через збільшення військової присутності в Індійському океані – зоні національних інтересів країни. Розуміючи, що військова стратегія КНР залежить від її економічних успіхів, Індія підтримує присутність на всіх важливих для неї геополітичних ділянках, оскільки серйозне послаблення Китаю на міжнародній арені може сприяти зменшенню напруги на північному кордоні Індії, полегшить вхід Індії до Південно-Китайського моря.

У своїх зусиллях підтримувати рівновагу у взаєминах з Китаєм Індія спирається на підтримку впливових міжнародних акторів, таких як США або Росія, посилює стратегічне співробітництво з ними, оскільки кон'юнктура міжнародних відносин нині така, що створення тимчасових союзів та об'єднань з середніми або малими країнами для отримання тактичних переваг у політиці безпеки часто нівелює попередні досягнення взаємовідносин, що послабляє позиції Індії у взаєминах з Китаєм.

Список використаних джерел і літератури

1. Ahmed A. India's Doctrine Puzzle: Limiting War in South Asia. Routledge India, 2014. 256 p.

2. Ahmed Ali India's Nuclear Doctrine: Coming Out of the Closet // Foreign Policy Journal. Dec. 2016. URL: <https://www.foreignpolicyjournal.com/2016/12/13/indias-nuclear-doctrine-coming-out-of-the-closet/>
3. Sethi M. Nuclear Strategy: India's March Towards Credible Deterrence. New Delhi: Knowledge World, 2009. 198 p.
4. Praful B., Achin P. South Asia on a Short Fuse: Nuclear Politics and the Future of Global Disarmament. New Delhi: OUP, 2001. 67 p.
5. Самофалов В. Китай у новому світовому порядку: становлення супердержави // Зовнішні справи. 2012. № 9. С.44-47.
6. Горобець І. Політика США щодо Індії у 2000-х – 2010-х роках // Американська історія та політика. 2016. № 2. С.106-110.
7. Кобзаренко А.М. Сучасна політика США у Південній Азії // Стратегічні пріоритети. 2009. № 3 (12). С. 238-244.
8. Борділовська О.А. Геоекономічне зростання Китаю у сучасному світі. Стенограма наукової доповіді на засіданні Президії НАН України 22 лютого 2017 р. URL: ftp://ftp.nas.gov.ua/akademperiodyka/Downloads/Visnyk_NANU/downloads/2017/PDF_Visn_4-2017/Visn_4-2017+8.pdf
9. Савчак Н.Г. Індійсько-китайські відносини як чинник формування регіональної системи безпеки // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Серія: Історія. 2001. Т.147. Вип.134. С.144-148.
10. Кіктенко В.О. Китай у сучасному світі: мирне піднесення, відродження нації та «м'яка сила» // Китай очима Азії. Колективна монографія / Інститут сходознавства ім. А.Ю. Кримського НАН України. Українська асоціація китаєзнавців. Київ, 2017. 316 с. URL: <http://sinologist.com.ua/wp-content/uploads/2017/07/Book-1.pdf>
11. Santhanam K., Srikanth K. Asian Security and China 2000–2010 / Institute for Defence Studies and Analyses. New Delhi: Shipra, 2005. 353 p.
12. Izuyama M., Kurita M. Security in the Indian Ocean Region: Regional Responses to China's Growing Influence // East Asian Strategic Review. 2017. The National Institute for Defense Studies. Japan. May 2017. P. 37-69.
13. Gilboy J., Heginbotham E. Chinese and Indian Strategic Behavior. Growing Power and Alarm. Cambridge, 2012. 356 p.
14. Индия обогнала Китай по темпам роста ВВП. Китайская экономика столкнулась с падением экспорта и снижением объема инвестиций // Зеркало недели. Украина. 2016. 23 июня. URL: https://zn.ua/ECONOMICS/indiya-obognala-kitay-po-tempam-rosta-vvp-217006_.html

15. India Outpaces China in 2015 Economic Growth. BBC News. 2016. February, 08. URL: <http://www.bbc.com/news/business-35519671>
16. SIPRI. Trends in world military expenditure, 2012. URL: <https://www.sipri.org/publications/2013/sipri-fact-sheets/trends-world-military-expenditure-2012>
17. Далай-лама прибув до індійського штату Аруначал-Прадеш, незважаючи на протести Китаю / УНІАН. 2017. 5 квітня. URL: <https://religions.unian.ua/otherreligions/1859986-dalay-lama-pribuv-do-indiyskogo-shtatu-arunachal-pradesh-nezvajayuchi-na-protesti-kitayu.html>
18. Китай сделал представление Индии из-за визита Далай-Ламы / РИА.Новости. 2017. 6 апреля. URL: <https://ria.ru/world/20170406/1491617356.html>
19. СМИ США: Индия и Китай на пороге войны в Гималаях // 2017. 17 августа. URL: <https://topwar.ru/122799-smi-ssha-indiya-i-kitay-na-poroge-voyny-v-gimalayah.html>
20. Жертвами атаки бойовиків на армійський табір в Індії стали шість осіб // Повінь. 2018. 11 лютого. URL: <http://povin.com.ua/98276-11-02.html>
21. Padmanabhan S. The Indian Army in 2020 // Security Research Review. 2006. Vol. 2.- No. 2 (July). P.45-75.
22. Михеев В.В., Луконин С.А. Китай: новые тренды развития на рубеже 2015 – 2016 гг. // Мировая экономика и международные отношения. 2016. Т.60. № 6. С. 24-34.
23. China's military regrouped into five PLA theater commands. URL: http://www.xinhuanet.com/english/2016-02/01/c_135064971.htm
24. Китайская армия строится в новом порядке. URL: <http://www.kommersant.ru/doc/2890341>
25. Лукьянов А. Япония разрешит своим военным действовать за пределами страны // Ведомости. 2015 17 июля. URL: <https://www.vedomosti.ru/politics/articles/2015/07/17/601029-yaponiya-razreshit-svoim-voennim-deistvovat-za-predelami-strani>
26. Kaplan R.D. Asia's cauldron: The South China and the end of a stable Pacific. N.Y.: Random House, 2014. 256 p.
27. Индия в структуре мирового военно-технического сотрудничества и военные расходы Нью-Дели // Центр анализа мировой торговли оружием. 2017. 14 февраля. URL: <http://armstrade.org/includes/periodics/mainnews/2017/0214/085439533/detail.shtml>